

УДК 63.3 [(420+44):560] «1831–1833»

Є. С. Волкова

**БРИТАНСЬКА ТА ФРАНЦУЗЬКА ПОЛІТИКА СТОСОВНО
ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У 1831 – 1833 РР.**

Близький Схід сьогодні залишається одним з найважливіших регіонів у міжнародних відносинах. Саме тут найбільш гостро перехрещуються інтереси великих держав – США, Росії, Євросоюзу, Китаю. В той же час, на домінуючий статус тут претендують і місцеві держави. Однією з таких країн є Туреччина, яка на початку ХХІ ст. поступово перетворюється на регіонального лідера.

У зв'язку з вищезгаданим, слід відзначити безсумнівну актуальність вивчення історії міжнародних відносин на Близькому Сході. Окремі аспекти цієї проблематики розглядаються в роботах В. М. Віноградова [14], Т. В. Єремєєвої [4], А. В. Задонського [10], О. В. Фадєєва [8]. В той же час, однією з найменш досліджених проблем залишається політика Великобританії та Франції в турецько-єгипетському конфлікті 1831 – 1833 рр. Вивченню цього аспекту Східного питання і присвячена ця стаття.

Чергове загострення Східного питання, що відбулося на початку 30-х років ХІХ ст., було пов'язано зі спалахом гострого та складного конфлікту між могутнім намісником Єгипту – провінції Османської імперії – Мухамедом (Мехмедом) Алі та султаном Махмудом ІІ. Безпосереднім приводом до зіткнення була відмова турецького султана Махмуда ІІ виконати дану ним ще у 1824 р. обіцянку передати Сирію та о. Крит під управління Мухамеда Алі, як винагороду за допомогу останнього у придушенні грецького повстання. І хоча у червні 1830 р. єгипетський правитель отримав фірман на управління Критом, ця поступка задовольнила його лише частково, адже головною метою було перетворення Єгипту на незалежну державу з перспективою створення могутньої арабської імперії на уламках Османської [1, с. 285–286].

Добре розуміючи власну неготовність до дієвого опору, турецький уряд почав шукати підтримки ззовні – серед європейських держав. Найбільші сподівання Порти покладала на Великобританію. Представник цієї країни у Константинополі, Стретфорд Каннінг, який був рішучим та послідовним супротивником утвердження російського впливу на Близькому Сході, давав султану та його міністрам численні обіцянки, спектр яких пролягав від сприяння отриманню позики в англійських банках на модернізацію османської армії до безпосереднього втручання уряду Його Величності у врегулювання турецько-єгипетських відносин.

Однак британський уряд, незважаючи на власний принцип збереження статус-кво в Османській імперії, проголошений ще на початку ХІХ ст., не поділяв ентузіазму свого представника у Константинополі, та,

як наслідок, не поспішав з наданням безпосередньої підтримки Махмуду II. Через розходження у поглядах щодо перспектив існування Османської імперії, британський кабінет був неготовий чітко визначити власну позицію у турецько-єгипетській кризі [2, с. 179–180]. До того ж, увагу британського уряду значною мірою відволікали як внутрішні справи, так і події на європейському континенті.

Як наслідок, англійці обмежились, здебільшого, лише моральною підтримкою Порти та спробами відвернути останню від орієнтації на Росію [3, с. 14; 195, с. 56]. Особливо чіткого прояву остання тенденція набула під час засідань Лондонської конференції з грецького питання у травні 1832 р., на якій держави намагались врегулювати питання кордонів Грецької держави. Завдяки зусиллям Стретфорда Каннінга представники Порти усіяло затягували роботу конференції, зокрема, висували абсурдні територіальні вимоги [4, с. 122]. Зрозуміло, що єдиною метою такої лінії поведінки було викликати роздратування та незадоволення Росії з тим, щоб змусити останню переглянути свої обов'язки щодо Порти за умовами Адріанопольського миру.

Ще менш втішною для турок була позиція, що її зайняла у конфлікті Франція, яка взагалі була зацікавлена у розширенні впливу власного протекте – Мухамеда Алі – на Близькому Сході. Втім, побоюючись загострення відносин із Великобританією та Росією, Франція уникала безпосереднього втручання у конфлікт, розраховуючи на досягнення власної мети через посередництво в його врегулюванні [5, с. 128–129].

Єдиною державою, що прагнула по-справжньому вплинути на події в Туреччині, була Російська імперія. У Санкт-Петербурзі розуміли, що подальші успіхи Мухамеда Алі погрожували Махмуду II позбавленням залишків його авторитету в очах мусульманського населення. Становище Махмуда II, на думку Миколи I, було безнадійним. Цар вважав, що у міру того, як війна проти Мухамеда Алі «перекинеться на провінції, близькі до столиці, вона викличе загальне невдоволення, відродить сподівання яничар та підготує для Османської імперії фатальну катастрофу» [Цит. за: 6, с. 5].

Як наслідок, невдовзі російський представник у Константинополі отримав з Петербурга депешу від 12 червня 1832 р., у якій було визначено ту позицію, котру займе Росія у близькосхідному конфлікті. Зміст цієї депеші, що її було складено особисто головою МЗС Росії К. В. Нессельроде та схвалено царем Миколою I, передбачав збереження територіальної цілісності Османської імперії. Це рішення біло прийнято на засіданні Таємного комітету від 16 вересня 1829 р. Учасники цього засідання дійшли висновку: «Ми завжди дотримувались тієї думки, що збереження Туреччини скоріше піде на користь, ніж зашкодить дійсним інтересам Росії, і жодний інший порядок речей, що займе її (Туреччини. – *Є. В.*) місце, не може замінити нам ті вигоди, що їх дає наявність серед сусідів слабкої держави, якій постійно загрожують революційні прагнення

її васалів, та яку внаслідок успішної війни можна змусити підкоритися волі переможця» [7, с.438–439]. Укладення ж дуже вигідного для Росії Адріанопольського миру лише посилювало бажання царату зберегти «слабкого сусіда» [8, с. 312–369].

До того ж, новий близькосхідний конфлікт, який поставив Порту у скрутне становище, створював умови для розв'язання найважливішої проблеми росіян у цьому регіоні – створення сприятливого режиму Чорноморських проток – шляхом двосторонніх російсько-турецьких переговорів. Приймаючи до уваги такі стратегічні перспективи, керівники зовнішньої політики Росії вважали за можливе піти на незначні поступки у окремих аспектах відносин з Портою, такі як відстрочка виплати останньою контрибуції чи тимчасове зняття з порядку денного сербського питання [9, с. 127]. Серед перших рішучих дій російського уряду став відзив консула з Єгипту.

Проте, у такій складній ситуації необхідно було спочатку виявити реакцію головних європейських інтересантів у розв'язанні Східного питання. Ця реакція не заставила на себе довго очікувати.

Відзив країною, яка з 1829 р. користувалась переважним впливом у Константинополі, свого консула з Єгипту викликав широкий резонанс як на Близькому Сході, так і в Європі. Порто, хоча і висловила своє цілковите задоволення змістом російського послання, однак поспішно запросила інші держави зробити відповідні запевнення – давалася взнаки недовіра до багатовікового ворога, який тільки нещодавно перетворився на союзника.

Найбільш різку реакцію позиція Росії викликала у її головних конкурентів у боротьбі за домінуючий вплив на берегах Босфору – Великобританії та Франції [5, с. 168]. Однак через зазначені вище причини жодна з цих держав так і не змогла надати Порті реальних доказів щирої участі у її долі аж до грудня 1832 р., коли повний розгром султанських військ під Коньєю та захоплення єгиптянами у полон великого візирю Решид-паші поставили подальше існування Османської імперії під велике питання. Разом з тим, Великобританія та Франція прагнули не допустити посилення російського впливу на Близькому Сході у випадку військової підтримки Росією турецького султана. Тому уряди цих держав прагнули нав'язати Санкт-Петербургу власний політичний курс, погрожуючі в разі військового втручання дипломатичною ізоляцією. За таких умов у Петербурзі вирішили уникнути безпосереднього втручання та направити до Константинополя та Олександрії спеціальну напівофіційну місію з тим, щоб, з одного боку, схилити Мухамеда Алі до примирення з султаном, а з іншого – сприяти здійсненню формального звернення Порти до російського уряду по військову допомогу [10, с. 292–293]. Виконання цієї складної місії за пропозицією графа О. Ф. Орлова (1786–1861) було покладено на генерал-лейтенанта М. М. Муравйова. Побоюючись викликати протидію з боку Великобританії та Франції, Нессельроде відмовив генералу у наданні будь-яких офіційних повноважень від уряду.

Невдовзі ж, 15 листопада 1832 р. Нессельроде розіслав російським

послам у Лондоні (Х. А. Лівен, 1774–1839), Парижі (К. А. Поццо ді Борго, 1764–1842), Відні (Д. П. Татіщев, 1767–1845) та Берліні (О. І. Рібоп'єр, 1781–1865) циркулярні ноти про майбутній демарш, у яких пояснювалась головна мета місії Муравйова – надання моральної підтримки Порті [11, с. 413].

Найбільшу небезпеку для здійснення поставленого завдання становила позиція Великобританії, яка мала значні економічні та стратегічні інтереси на територіях Османської імперії. Саме тому Х. А. Лівен, доводячи зміст цієї депеші до відома Пальмерстона, передусім підкреслив, що у Петербурзі відомо про звернення Порті до Англії по допомогу, однак для Росії це не є «ані мотивом ревнощів, ані приводом для невдоволення», оскільки наміри російського та англійського урядів у цьому питанні співпадають. Після цього російський посол висловив упевненість у тому, що уряд Великобританії і надалі зберігатиме однакості з урядом Росії та залишиться на позиціях «підтримання цілісності Османської імперії, як політичної комбінації, яка більш за все підходить для забезпечення спокою на Сході» [12, с. 75]. Як бачимо, головними інструментами проти англійської дипломатії були обеззброюючі відвертість та свідома готовність до спільних дій на захист султана, які дозволяли використати у власних інтересах ті коливання щодо подальшої долі Порті, які мали місце на Даунінг-стріт.

Набагато менший ступінь відвертості рекомендовано було проявити по відношенню до Франції. Небажання російського уряду визнавати шойно утворену Липневу монархію за впливового учасника розв'язання Східного питання у сукупності з особистою неприязню Миколи I до Луї Філіпа мали наслідком те, що депешу було адресовано лише російському послу з рекомендацією не передавати її зміст французькому урядові [12, с. 76].

Уряд Луї Філіпа взагалі вважав конфлікт між Мухамедом Алі та Портою зручною нагодою усунути Росію від участі у політичних справах не тільки на Близькому Сході, але й в Європі, вдавшись до другої спроби (першу було зроблено на Віденському конгресі 1814–1815 рр. – *Є. В.*) організації франко-англо-австрійської конференції, спрямованої проти Росії [13, с. 114–115]. Талейран, який вже вкотре представляв Францію на європейській дипломатичній арені, у своїх переговорах з Пальмерстоном навмисне драматизував ситуацію, підкреслюючи серйозність для Великобританії тих наслідків, які може мати місія Муравйова. Щоб запобігти останнім, Талейран у січні 1833 р. пропонував негайно вдатися до посередництва у турецько-єгипетському конфлікті, надавши відповідних інструкцій послам у Константинополі.

Однак, практичної реалізації ця ідея так і не набула: вже згадані внутрішні та зовнішні проблеми, що їх переживала Великобританія, у сукупності з недовірливістю до Франції у зв'язку з захопленням останньою в 1830 р. Алжиру, утримали Пальмерстона від безпосереднього втручання в конфлікт. Голова Форін офіса також приймав до уваги давні та дружні

стосунки Мухамеда Алі з Францією та зробив правильні висновки щодо посилення впливу цієї держави у Середземномор'ї у разі можливого збільшення володінь єгипетського паші [14, с. 135–136].

Окрім того, Пальмерстон на той час не був готовий до ризику загострення відносин з Росією, наслідком чого була його пропозиція на відповідь, яка передбачала участь Петербурга у пропонованому посередництві [13, с. 115].

Разом з тим, масштаби британських інтересів на Близькому Сході не могли примусити Пальмерстона повністю відмовитись від участі у розв'язанні турецько-єгипетського конфлікту. На початку лютого 1832 р. до Олександрії було відправлено спеціальну місію на чолі з полковником П. Кемпбеллом (1779–1857), цілі якої були ідентичними до цілей М. М. Муравйова – діючи неофіційно, змусити Мухамеда Алі до припинення бойових дій проти свого сюзерена.

В свою чергу, Махмуд II розцінив місію Кемпбелла, як доказ того, що Великобританія готова виступити йому на допомогу. Тому він не поспішав пристати на російську допомогу, запроповану Муравйовим. Найбільші сподівання покладалися султаном на Великобританію – у розрахунку на її допомогу на початку 1833 р. до Лондона було відправлено місію Намик-паші. Тепер Порта із нетерпінням очікувала на результати цієї місії.

Однак, незважаючи на зазначені вище аргументи, британський уряд, у якому МЗС очолював лорд Пальмерстон, відмовив Намик-паші у підтримці. Фахівці розходяться у висновках щодо головної причини того, чому англійці кинули свого турецького союзника напризволяще [15, с. 85]. Серед найбільш вірогідних відзначимо численні внутрішні проблеми (Ірландське питання, парламентська реформа, бюджет), значний ступінь залучення Великобританії у європейські проблеми (Бельгійське питання, та ін.), невпевненість Пальмерстона у можливості подальшого існування Османської імперії у тому вигляді, в якому вона знаходилася на момент початку конфлікту, а також його побоювання наслідків втручання інших Великих держав і, насамперед, Росії [21, с. 59]. Як би там не було, Намик-паша замість конкретної військової та дипломатичної підтримки отримав у Лондоні лише туманні обіцянки та пораду зачекати до того часу, коли надання такої допомоги стане можливим [15, с. 43].

Таким чином, у турецько-єгипетському конфлікті 1831 – 1833 рр. уряди Великобританії та Франції обмежилися лише формальною підтримкою офіційної Порти. Це було обумовлено тим, що Лондон та Париж намагалися не допустити посилення позицій Росії на Близькому Сході. Правлячі кола великих держав висловлювали побоювання, що початок активних військових дій проти Мухамеда Алі, до яких будуть залучені російські війська, призведе до переорієнтації зовнішньої політики Порти в бік Санкт-Петербурга. Саме тому, вони не тільки не втручалися у конфлікт, але й докладали значних зусиль для того, щоб гальмувати російські ініціативи. Подальша політика провідних держав відносно

Османської імперії розглядатиметься в наступних наукових статтях.

Список використаної літератури

1. **Cattai R.** Le regne de Mohammed Aly d'apres les archives russes en Egypte / R. Cattai. – Cairo: Impr. de l'Institut francais d'archeologie orientale du Caire, pour la Societe royale de geographis d'Egypte, 1931–. – Vls.1–2.
2. **Bell H. C. F.** Lord Palmerston / H. C. F. Bell. – L.: Longmans, Green & Co, 1936. – Vol. 1. – 483 p.
3. **Rodkey F. S.** The Turco-Egyptian Question in the Relations of England, France and Russia, 1832–1841 / F. S. Rodkey // University of Illinois Studies in the Social Sciences. – Urbana, 1924. – Vol. 11. – №3–4. – P. 327–600.
4. **Еремеева Т. В.** Египетский кризис 1832–1833 гг.: дисс. кандидата ист. наук: спец. 07.00.02 «Всеобщая история» / Т. В. Еремеева. – М., 1947. – 392 с.
5. **Puryear V. J.** France and Levant. From the Bourbon restoration to the peace of Kutiah / V. J. Puryear. – Berkeley: University of California Press, 1941. – 416 p.
6. **Муравьев Н. Н.** Турция и Египет в 1832 и 1833 годах / Н. Н. Муравьев. – М.: Тип. А. И. Мамонтова и К°, 1869–. – Т. 3: Дипломатические сношения. – 1869. – 222 [2] с.
7. **Мартенс Ф.** Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами / Ф. Мартенс. – СПб.: Тип. М-ва пут. сообщ. (А. Бенке), 1875–. – Трактаты с Австриею. 1815–1878. – Т. 4. – 1878. – 601 с.
8. **Фадеев А. В.** Россия и Восточный кризис 20-х годов XIX века / А. В. Фадеев. – М.: Изд-во Ин-та истории АН СССР, 1958. – 396 с.
9. **Еремеева Т. В.** Египетский кризис 1832–1833 гг.: дисс. кандидата ист. наук: спец. 07.00.02 «Всеобщая история» / Т. В. Еремеева. – М., 1947. – 392 с.
10. **Задонский Н. А.** Жизнь Муравьева // За стеной Кавказа / [сост., предисл., коммент. В. А. Георгиева, А. В. Георгиева]. – М.: Молодая гвардия, 1989. – С.27–450.
11. **France.** Archives parlementaires de 1787 à 1860. Deuxième série, [1800 à 1860]. – P.: P. Dupont, 1885–. – Tome LXXXV, Du 11 juin 1833 au 25 janvier 1834 [Texte imprimé]: recueil complet des débats législatifs et politiques des Chambres françaises. – 1893. – 795 p.
12. **The Portfolio;** A collection of State Papers and other Documents and Correspondence, Historical, Diplomatic and Commercial. – L.: Frederic Shoberl, Jun., 1836–. – Vol. 3. – 630 p.
13. **Memoirs Du Prince De Talleyrand** Publies avec une Preface et les Notes par Le Duc De Broglie De L'Academie Francaise. – P.: Calmann Levy, Editeur, 1892. – Т. 5. – 1892. – 671 p.
14. **Виноградов В. Н.** Великобритания и Балканы: от Венского конгресса до Крымской войны / В. Н. Виноградов. – М.: Наука, 1985. – 336 с.
15. **Baker R. L.** Palmerston and the Treaty of Unkiar Skelessi / R. L. Baker // The English Historical Review. – L., 1928. – Vol. XLIII. – P. 83–89.
16. **Molden E.** Die Orientpolitik des Fürsten Metternich, 1829–1833 / E. Molden. – Wien: E. Holzels, 1913. – 123 p.

Волкова Є. С. Британська та французька політика стосовно Османської імперії у 1831 – 1833 рр.

В статті досліджується політика Великобританії та Франції стосовно Османської імперії в період турецько-єгипетського конфлікту 1831 – 1833 рр. На основі аналізу джерел та праць вітчизняних та зарубіжних істориків автор доходить до висновку про те, що в цей період головною метою Лондону та Парижу була протидія посиленню впливу Росії в Туреччині. Правлячі кола двох держав були занепокоєні можливістю військового російського втручання в конфлікт, побоюючись посилення російських позицій на Близькому Сході.

Ключові слова: Великобританія, Франція, Росія, Османська імперія, східне питання.

Волкова Е. С. Британская и французская политика в отношении Османской империи в 1831 – 1833 гг.

В статье исследуется политика Великобритании и Франции в отношении Османской империи в период турецко-египетского конфликта 1831 – 1833 гг. На основе анализа источников и работ отечественных и зарубежных историков автор приходит к выводу о том, что в данный период главной целью Лондона и Парижа было противодействие усилению влияния России в Турции. Правящие круги двух держав были обеспокоены возможностью вооружённого российского вмешательства в конфликт, опасаясь усиления российских позиций на Ближнем Востоке.

Ключевые слова: Великобритания, Франция, Россия, Османская империя, восточный вопрос.

Volkova E. S. The British and French Policy Concerning the Ottoman Empire during 1831 – 1833

The policy of Great Britain and France concerning the Ottoman Empire in the Turkish-Egyptian conflict of 1831–1833 is investigated in the article. On the basis of the analysis of sources and works of our country and foreign historians, the author comes to the conclusion that during this period counteraction to influence of Russia in Turkey was a main goal of London and Paris. Ruling groups of two powers were concerned of possibility of the armed Russian intervention in the conflict, being afraid of strengthening of the Russian positions in the Middle East.

Keywords: Great Britain, France, Russia, Ottoman Empire, the East question.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2012 р.

Прийнято до друку 29.11.2012 р.

Рецензент – д. іст. н., проф. Бурьян М. С.